

ÓZ ARA JÁRDEM DÁSTÚRINIŇ QARAQALPAQ ILIMPAZLARÍ TÁREPINEN IZERTLENIWINE QÍSQASHA SHOLIŪ

Xojaniyazova Gulshana Muratbaevna

*Nókis Innovation instituti, “Tariyx hám jámiyetlik pánler” kafedrası
assistent-oqıtıwshısı*

Xalıq turmıs tárizi menen baylanıslı bolǵan úrp-ádetler, dástúrler qaraqalpaq etnografiyası iliminde tereńnen úyrenilgen máselelerden biri esaplanadı. Ásirese, xalıqtıń turmıs tárizi, xojalıǵı, úrp-ádet hám dástúrleri kóplegen izertlewshilerdiń izertlew obektlerinen biri bolıp kelgen.

Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerinde bul xalıq turmısında áhmiyetli orın iyeleytuǵın óz-ara járdem dástúrleri ayqın kózge taslanadı. Epikalıq shıǵarmalar, ráwayatlar jámáátlik ruwxtıń qádirine tusinik beredi, bunda jámáát qıynshılıqlardı jeńip ótiw hám awır kúnlerinde bir-birin qollap-quwatlaw ushın birlesedi. Xalıq awızeki dóretpeleri qaharmanlar obrazları hám olardıń mártlikleri arqalı atababalar hikmetin jetkeredi, óz-ara járdem adamlar arasındaqı qatnasıqlardı qanday bekkemlewi, mádeniy dástúrlerdi saqlawǵa úles qosıwı, birdemlik sezimin qalıptestiriwin kórsetedi[8].

Solay etip, T.A.Jdanko izertlewlerinde qaraqalpaqlar arasındaqı óz-ara járdem «kómek» dep atalatuǵının kórsetedi. Bul járdem forması turaq jaylardı qurıwda yamasa asıǵıslı atız jumıslarında mámleket járdemin názerde tutadı. T. Jdanko óz ara járdemdi sovet dáwiriniń ideologiyalıq kórsetpeleri konteksinde kórip, bunda tek qaram bolǵan diyqanlardıń baylar hám iyshanlardan ekspluataciyalanǵan halatına kóbirek dıqqat awdaradı [3:40]. Bunda ekspluataciya elementleri bar bolıwına qaramastan, óz-ara járdem kóbinese turmıstıń qıyın waqıtlarında úy xojalıqlarına haqıyqıy járdem kórsetti.

Sonıń menen birge, qaraqalpaqlardıń kúndelikli turmısında óz-ara járdem máselesi boyınsha dáslepki maǵlıwmatlardı biz etnograf alım T.A.Jdanko miynetinde: «Kópshilik diyxanlar baylar hám iyshanlardıń qarawında jumıs islep, negizinde olar uruwlas esaplanǵan hám bul jumıs isletiw uruwlaslar arasındaqı óz ara járdem dep túsiniwge boladı. Adette diyxannıń miynet haqısı onı úylendiriw arqalı esaplasılǵan yaǵnıy onıń qalıń malı tólep berilgen [3:40]» dep kórsetip, qaraqalpaqlar turmısında kómek dástúrińin eski formasın kórsetedi.

R.Qosbergenov [7: 257] tiń miynetinde qaraqalpaqlardıń ekonomikalıq awhalı, olardıń xojalıq turmısınń ózine tán belgileri, qaraqalpaqlardıń sociallıq turmısındaǵı áhmiyeti haqqında maǵlıwmatlar alıwımızǵa boladı. Sonıń menen birge, R.Qosbergenov izertlewlerinde «kómek» haqıyqıy mánisinde ǵalabalıq járdem. Oraylıq Aziyanıń kópshilik xalıqlarında hár túrli atlar menen ǵalabalıq járdem kórsetiw túrleri saqlanıp qalǵan [7:257-258] – degen pikirdi ilgeri súrdi.

Izertlewshi etnograf alım X.Esbergenov: «XIX ásirde hám XX ásirdeń bas gezeginde, tereń klasslıq jikleniw waqtında, uruwlıq óz -ara járdem kórsetiw dástúri qaraqalpaqlarda ekspluatatorlıq xarakterge iye bolǵan. Awıl obshinasınıń feodal-bay basshıları «óz ara járdemdi» óz máplerinde paydalanadı. Máselen, baydıń jayın salǵan waqtında yamasa zúraátti jıynaytuǵın waqıtta kópshilik bolıp kómek bergende olarǵa tólenen birden bir haqı jumıs pitkeninen keyin olardı awqatlanıw ǵana bolǵan[4:85]» degen pikirlerin ilgeri súredi.

Akademik S.Kamalovtıń izertlewlerinde qaraqalpaqlardaǵı óz-ara járdem máselesine toqtalıp, oǵan arnawlı túsindirme beredi: «...Qaraqalpaq uruwlarında járdem túrlerinen biri «kómek» uzaq waqıt dawamında saqlanıp kelgen (*soǵan uqsas túrkmenlerde-yuvar dep ataladı*). Bunday «kómek» jumısların tiykarınan diyqansılıq, egin egiw, jıynaw hám suwǵarıw sistemaların tazalaw waqıtlarında ámelge asırǵan. Baylar ózlerine járdemge kelgenlerge bir mártelik túslik shólkemlestirip beredi» [6:137-138] - dep kórsetip ótedi. Arnawlı qońsılıq múnásibetleriniń ayırım tárepleri, óz-ara járdem dástúri etnograf ilimpazlar tárepinen kórip shıǵıladı.

XIX-XX ásir baslarındaǵı qaraqalpaqlardıń sociallıq hám shańaraqlıq analizi tiykarınan izertlewshi A.Bekmuratova [1] nıń miynetinde keltiriledi. Bul miyette, tiykarınan, shańaraqlıq baylanıslar, aǵayın-tuwısqansılıq múnásibetler, toy máresimleri, murındıq ata hám murındıq ene múnásibetleri, qızdı alıp qashıw, qalıń mal sıyaqlı qaraqalpaq shańaraǵına tiyisli kóplegen máseleler hár tárepleme jarıtıladı.

Izertlewshiler bul izertlewlerde tiykarınan óz ara járdem, *kómek* máselesine awıl xojalıq jumıslarındaǵı uruwlıq kólemdegi járdemge itibar qaratıp máseleni ústirtin úyrenedi hám tiykarınan feodal-baylardıń ekspluatatorlıq xarakterdegi háreketlerin ashıp beriwge umtıladı.

Gárezsizlik jıllarında qaraqalpaq etnografiyasınıń hár túrli baǵdarlarına tiyisli izertlewler ámelge asırıldı. Bul izertlewlerde óz ara járdem máselesiniń dástúriy túrlerine toqtalıp ótildi. Izertlewshi N.Tlewbergenova [5:121-122] nıń izertlewlerinde turaq jay qurılısındaǵı «jay kómek» hám onıń qatnasıwshıları bolǵan «kómekshiler» haqqında toqtaladı.

Izertlewshi M.Davletiyarovtıń sociallıq institutlarǵa baǵıshlanǵan kólemli izertlewlerinde qaraqalpaqlar arasındaqı óz ara járdemniń ayırım táreplerine toqtalıp ótedi. Tiykarınan – «kómek» óz ara járdem dástúri mádeniyat komponentlerinen biri ekenligin aytıp, onıń sociallıq áhmiyetin, toy hám basqa máresimlerdi shólkemlestiriw máselelerin, qońsılar arasındaqı qatnasıqlardı ashıp beriwge háreket etedi [2:97]. Biraq, ol óz izertlewlerinde óz ara járdem dástúrin sociallıq institut sıpatında qarap ótkeni menen bul dástúrdiń turmıstıń barlıq tarawlarındaǵı róline ayrıqsha toqtap ótpeydi.

Kórsetilgen izertlewshiler tárepinen ámelge asırılǵan izertlewlerde, qaraqalpaqlardaǵı óz ara járdem, kómek máselesine toqtalǵanı menen onıń turmısta atqaratuǵın wazıypası, túrleri yamasa sociallıq institut sıpatındaǵı róline itibar qaratılmaǵan.

Demek, izertlewdiń ádebiyatlar analizi sonı kórsetedi qaraqalpaqlarda óz ara járdem «kómek» dástúri etnografiyalıq jaqtan arnawlı úyrenilmegenligi biziń izertlew temamızdıń aktuallıǵın jáne bir márte asıradı. Kórsetilgen basım kópshilik ádebiyatlarda avtorlar, jámaátlik dástúrler, shańaraq hám jámaátlerdiń óz ara baylanısların olardıń social-ekonomikalıq, kúndelikli turmısqa tásiiri haqqındaǵı kerekli maǵlıwmatlarǵa óz izertlewleri hám izertlew obektlerine baylanıslı túrde izertlew jumısların shólkemlestirgenin kórewimizge boladı.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, sociallıq turmıstıń ózine tán qásiyeti sıpatında qalıplesken kómek sociallıq institutı házirgi kúnde de óziniń ekonomikalıq áhmiyetin joyıtqanı joq. Zamanagóy turmısta kómek sociallıq institutınıń hár túrli túrлерinen paydalanıw jaǵdayları sezilerli dárejede kóbeydi. Ásirese xalıqtı sociallıq jaqtan qorǵaw yamasa qayır saqawatlıq, qawenderlik járdem túrleri payda boldı hám rawajlandı. Al, kómektiń bazı túrleri bolsa, bazar ekonomikası shárayatında pullı xızmet kórsetiw basqıshına ótkenligin baqlawımızǵa boladı.

ÁDEBIYATLAR

1. Бекмуратова А. Быт и семья каракалпаков в прошлом и настоящем. Нукус: Каракалпакстан, 1969.
2. Давлетияров М.М. Традиционные социальные институты каракалпаков. Монография. Нукус: Илим, 2019.
3. Жданко Т.А. Быт каракалпакского колхозного аула (Опыт этнографического изучения колхоза им. Ахунбабаева Чимбайского района Каракалпакской ССР) // СЭ. – М., 1949.
4. Есбергенов Х. Қарақалпақлардың гейпара дәстүрлері хақында. Нөкіс. «Қарақалпакстан». 1964.
5. Тлеубергенова Н. Традиционные жилище каракалпаков XIX –начало XX вв// дисс. на соискание ученой степени кандидата ист.наук. Нукус.1996. –Б. 121-122.
6. Камалов С. Каракалпакии в XVIII-XIX вв. (К истории взаимоотношений с Россией и среднеазиатскими ханствами). Т.: ФАН, 1968. Б.137-138.
7. Косбергенов Р. Положение каракалпакского населения в Хивинском ханстве в конце XIX-начале XX века.//Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции.Т.III.М. 1958.
8. Qaraqalpaq folklori. Kóp tomliq. T. 57-60; 67-76; 88-100 h.b.